

ԲԱԶՄԱՎԷՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

ՌՅԿԵ - ՌՅԿԷ

ՀԱՏՈՐ

ՁԳ



1926

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 12

Ս. ՂԱԶԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՏԱՆ

(ԽԱՐԱԲԱՂԻ ՔԱՌԱՏԱՄՆ)

ԸՆԴԴՈՒՆԵՑԱՆՔ շնորհակալութեամբ Պրոֆ. Ստեփան Լիսիցեանի երկու ուսումնասիրութիւնները՝ հայ գիւղական տնտեսի ներքին բաժանման և շինուածքի մասին, որոնք կարդացել է կովկասի Պատմա-Հնագիտական Կաճառի ներկայութեան. մինչ յունուարի 29ին, երկրորդը Դիկտ. Դին Նոյն 1926 թ. Յարգելի հեղինակի նպատակն է գովելի նախանձով հայկական եկեղեցու ճարտարապետական ստեղծագործութեան դասն պաշտպանել. Հում նիւթերի մշակումն սկզբնաձայրից բռնած, որ է հայ գիւղացու առումը, - արդեօք Քսենոփոնի՝ թէ աւելի հին ժամանակներից սկսած, - տալիս է իբր նախատիպ նախնական եկեղեցու որ հողովելով դարերի ընթացքում, մինչև գտել է մի քնիկ հայ ճարտարապետ, որ նորոգ և սքանչելի մի ծնունդ բնծայել է ազգին հայ եկեղեցւորացի ունի:

Առաջին բանաստեղծեան մէջ նիւթ վերացել է Սիւնեաց աշխարհի լեռներու լանջերի վրայ՝ հայ իշխանազունների կառուցած գրեթէ զետնափոր ամարանոցներն. առնն ամբողջութեամբ հողի մէջն է թաղուած, և ծառայում է երկու նպատակի միանգամայն, ամառն՝ զով, ձմեռն՝ տաք. և միայն մի ճակատն է արև տեսնում, որի առջև կայ մի հովոց կամ շվաք սների վերայ բռնած: Իսկ ներքսակողման քառակուսի դատարկութիւն՝ կոնտերով և գերաններով ծածկուած է, քաղելով մինչև հասնում է երդկերանակն, ուսկից լոյս և արև ընդունում են. երկու կողմերի գերանների տակ առնուած են չորս հաստ սիւներ, որոնց վերայ յննում է բոլոր ծածքն լեռնամուտ հողով թաղուած առնն, նմանցնելով թիւիս մի այրի բերանի, չորս սիւներ կոնտեր են քառ-ատամ, հետեապէս ամբողջ առնն կոչւում է քառատամ. ի

բաց առած տեղական մի յատուկ նշանակութենէն որ կարող է ունենալ այդ քառասամ կոչումն, որ ըստ մեկնութեան յարգելի բանախօսին նշանակում է սև առակ, *черный дом*.

Երկրորդ բանախօսութեան նիւթ վերցնում է Բարձր Հայքի գիւղական տներն, Արզրուտի, Երզնկեանի և Բասենու վրայ կարելի էր աւելցնել Մշու, Խնուսի, Ալաշկերտի և նաև մեր Շորակեալու գիւղական տներն, Նախապետական ձևն ամէն տեղ նոյնն է, չնչին տարբերութեամբ, Արտաշէս Բի. բարեկարգած Հայաստանի տներն, ախոռներն, գոմերն՝ Թաւէք, Դրան տարբեր էին արդիականներէն, հարց է դա՞ Բարձր Հայքի տների յատուկագոյնն, փոքր ի շատէ՞ արդարացնում են յարգելի բանախօսի աշխատութիւնը, որ մի հանգոյց կարելի է համարել զարգացման ճանապարհի վերայ, զաղափարների յարմար շաղկապումով նոր ստեղծագործութեան յանգիլ։ Բայց այս տեղ գիւղական տներն և ախոռներն այնքան ճարտարապետական արուեստով գծագրուած են, որ կեղտոտ ախոռի, ծխոտած տան ծուռիկ մուտքի շինութիւններն մէկն պիտի ելեակայէ մի ճարտարարուեստ կերտուածք յունական ճաշակով, և պիտի համոզուի իսկոյն թէ բաց ի հայկականէ, կարող եղած է հայ ճարտարապետն գտիչ լինելու նաև յունական բազիլիկայի և դամբլների ոճին։ Օրինակի համար գծ. Ը. 1 յիշեցնում է յոյն-հռոմէական բազիլիկաներ իւր երկտող սիւներով, և ի միջին Թրքնոցի քարի տեղն, եղած լինի Դիոսի արձանի պատուանդանն կամ մի բազին։ Միւս բաժանմունքներն պաշտամունքի վերաբերեալ կամ քուրմերի բնակարանները։

Դարձեալ ի նկատի առնելով $B^1/2$, $B^1/3$, $B^1/4$ նկարներն պիտի կարծէ ունենալ առջև հռոմէական դամբաններէն նմուշներ, որոնք կանգնած են Հռոմայեցիներ քաղաքից դուրս, զլիաւոր ճանապարհների երկու կողմերին, որտեղից անցնելով լէգէոնական գունդերն, ներշնչելով հայրենա-

սիրութեամբ գնում էին հեռու ազգերու և աշխարհներու տիրելու համար։

Արդարև շատ բնական թուում է քանոր-կամ քառասամիսի II, II Թոնիրի տեղն՝ կարծել մի խորանի (abside) մէջ դրուած մահաբձանի տեղը, իսկ III, III է այն սենեակներն պատրաստուած հռոմէական աղաւոնոցներ (Columbarium) ուր որմնրի վրայ աշրտեքներ մէջ դրուած են մարմարեայ ուխայներ կամ կոտիկներ ընտանիքի անդամների աճիւններն պահելու համար։

Ոչ միայն Հայոց գիւղացու տներն մեզ հետաքրքրում էին, այլ նաև հին քաղաքների, մասնաւորապէս Հին Ախալցխայի (իշխանաց գիւղ կոչուածը) Ռարաթ Թաղի տներն, որոց մէջ «Դարպաս» կոչուածն յոյժ հաճելի թուեցաւ՝ երբ առաջին անգամ 1883թ. առիթ ունեցանք հագարամանոկ ծածըլ գնալու այն տեղ։ Գմբեթաւորեալ առիքով, խորանձակ քանդակուած փայտերով մինչև երդիկընակն. թատր օճախն կամարով բաժնուած տախտէն, ունէր կողմնակի տեղեր. տախտը կահաւորած էր քաղմոցներով։ Ապա երբ 1885ին Հռոմ գնացի ու տեսի Պանթէոնն, յիշեցի դարպասն, փոքրիկ այդ և գեղ ջուկ. բայց զաղափարն նոյն էր, գործադրութիւնն այլ։

Մերը բնական է մի ակնարկ էր այցելութեան պահուն, ոչ ուսումնասիրութիւն, ուստի փափաքելի էր ծանօթանալ Պրոֆ. Չուպրնաշվիլու և Սեկվերովի հրատարակութեան «Հետն», որոշ «զաղափար կազմելու համար»։

Համակրութեամբ վերաբերում եմ դէպ ի Պրոֆ. Լիսիցեանի նախաձեռնութիւնը և ձայնակցում նրա հրաւերին յառաջ վարել այս ուղղութեամբ ուսումնասիրութիւններ հայրենի հողի վրայ, մանաւանդ երբ յաջողի իրագործել նոյն իսկ քրիստոնէական նախկին դարերու աւերակներն պեղումները, գուցէ յանկարծ յայտնուի կոապաշտական ժամանակից մնացած մեհհանների յատակագծեր, նոքա մշտական դեր կարող են կատարել ներկայ պայ-

քարի նիւթ եղած ճարտարապետական ոճին, որը կարելի է կոչել Հայկական լատի (կարգ) (Ordre Arménien):

*
**

Հարեանցի ասենք որ արևմուտքում արդէն շատ ուսումնասիրուած է եկեղեցական ճարտարապետութեան սկզբնական յղացումն, գործադրութիւնն և զարգացումն: Ուսումնասիրողները ոմանք առնուած են նախատիպար յունական տունը, ուրիշներ հռոմէականը: Առանց դատաւոր կանգնելու երկու կարծիքների միջև մեզ թոյլ, դիտելով թէ առանձնականի մի տուն լինելու է նախատիպար յետագայ եկեղեցիների, առաւելութիւնն տալու է յունականին, որի բաժանումներն յարմարագոյն են հին եկեղեցու խորհրդական ծէսէրին և հաւատացելոց զանազան դասակարգութիւններին: մինչ հռոմէականն նախ՝ որ պարզ է և երկրորդ հիմն զարծեալ յունականն է, զի հռոմէացիք, հետեւել են յայններին, ինչ որ երևում է Պոմպէյի աւերակներից, որ պատկանում էր Միծն Յունաստանին, որի բնակչութիւնն յոյներ էին:

Մենք մի անգամ 1914 թ. Հոռոմու ներկայ գտնուեցինք Պրոֆ. Կանցլէրի դասախօսութեան, Եկեղեցական երգի բարձրագոյն Դպրոցի մէջ, նա ճշմուն էր բացատրել և ապացուցանել թէ հռոմէական տունն միտք տուած է միջնադարեան բազիլիկաների կառուցման: Յայտնի է համոզիչ չէին փաստերը և նմանութիւնները, մինչև մեղքնալու եկաւ նեղը մտած սուտը: չապտտին, ու մտքէս ասի, Տէ՛ հէր օրհնած, մէկ գնա Հայաստան և կու տեսնես քո երգչաւած տաճարի գաղափարն հայ տների և ախոռների մէջ. ուր փոխանակ մարդիկ խառն ի խուռն լեցուելու, ամէն մի փակի մէջ միմի անասուն որոնում են. իսկ դպրաց դասն Schola cantorum, ախոռի օտան է գոմի ճակատն շինուած, ուր բուխերիկի մէջ անշէջ վառում է Որմզդաւ կան կրակն:

Հուսկ երբ կարդացինք Պրոֆ. Լիսիցեանի բանախօսութիւններն յիշաւ զուարճացաւ սիրտս և յիշեցի անցեալն, երբ մտքիցս չէր անցնի թէ մի օր Հայկական ինքնուրոյն ճարտարապետութեան հարցն պիտի բարձրանայ գիտնականների միջև, և հարկ պիտի լինի դիմել հայ գիւղացու տանը և ախոռին մեր ազգային դատը պաշտպանելու համար: Որով ուրախ պիտի լինինք ընթեռնելու, նոյն ուղղութեամբ նոյն յարգելի Պրոֆ-ի կամ այլոց նոր ուսումնասիրութիւններ, մինչև որ յաջողի երկնքի պայծառ աստղածամուկ կապոյտ կամարի տակ հետազոտութիւնները հաստատեն հայ մտքի ծնունդ մեր հրաշապայծառ, յոսատ, զարդ և անեման կաթողիկէն Հայոց:

Հ. Գ. Ն.

Ս.Մ. ԷՆ

Ամեն, երբայեցեալն, յունարէն և արաբերէն ամի՛ն երբ բառերու վերջը դրուած է՝ կը նշանակէ. Այո՛, այդպէս է, և այդպէս ըլլայ. իսկ երբ սկիզբը դրուի՝ կը նշանակէ Մտոյզ, ստուգութեամբ, հաստատութեամբ, յիշաւի, ճշմարիտ, այս այսպէս է, և այսպէս ըլլայ: Ամեն կը նշանակէ՝ անսխալ ճշմարտութիւնն՝ Աստուած, Ասոր օրինակ Յայտնութեան մէջ կ'ընթեռնուք. « Այսպէս ասէ Ամէն » վկայն հաւատարիմ և ճշմարիտ »: Իստ Լուզուիկ Ժինսպէրկի (Louis Ginsberg) հին եբրայական բառիս պէս չկայ ընդհանրացած այլ բառ, որ գործածուի քրիստոնէիցմէ, մահմետականներէ և հրէաներէ: Հին՝ և նոր՝ կտակարանի մէջ շատ տեղեր կը գործածուի բառս վերոյիշեալ իմաստն:

1. Երեմ. ԺԱ, 5. Էբ. 6. — Ա. Բզ. Ա. 36. — Թե. Ե. 22. — Բ Օր. Էբ 15-26. — Ա. Մ. ԺՁ. 36. և այլն:

2. «Ամեն ասեմ» Աւետարանաց մէջ յիսուսէն աւելի ըսուած է: Հոռոմ Ա. 25. Փիլ. Դ. 20. Ա. Տիմ. 2. 21. — և այլն: